

приймає археолог і власник рідкісної нумізматичної колекції, зібраної на українських теренах, С.Шадур. Показово, що ці контакти знайшли своє продовження і після подорожі, коли В'єссе повернувся до Італії і почав видавати журнал "Антологія", на сторінках якого відводив багато місця висвітленню історичного минулого. Примірники цього видання він надсилав Шадуру, який вже обіймав посаду в учбовому відомстві Києва. Ще одним гідом по місцях античної і середньовічної старовини став для мандрівника керченський археолог Дюбрук.

Щоденник, службові звіти і особисте листування В'єссе віддзеркалюють і низку фактів, важливих для вивчення початкового періоду формування суспільно-громадського і культурного життя в Одесі, де він згадує "клуб" (тут збиралися, зокрема, члени масонської ложі), театральні вистави.

Щоправда, відомості з історії і культури України, представлені в документах В'єссе, не мають систематизованого викладу і утворюють лише фон до його головної праці, заради якої він здійснив тривалу подорож, - економічних студій. Та незважаючи на різноплановість і різницю в обсягах й осягненні інформації всі ці матеріали становлять незаперечну цінність як першоджерела до історії України та її міжнародних зв'язків початку ХІХ ст., бачення подій на українських теренах крізь призму західноєвропейської думки. "Журнал", звіти, листування В'єссе - це водночас свідчення очевидця і дослідника України який своєю працею впродовж подорожі довів її непересічне значення в творенні та функціонуванні загальноєвропейського ринку за доби, що стала на континенті після падіння наполеонівської диктатури.

¹ Ковальська М.И. Италия в борьбе за национальную независимость и единство (от революции 1831 г. к революции 1848 - 1849 гг.). М., 1981. С. 21, 126, 143 та ін.; Варварцев Н.Н. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях. (Первая половина ХІХ в.). К., 1986. С. 86, 122.

² Ciampini R. Uian Pietro Viusseux, i suoi vinggi, i suoi giornali, i suoi amici. Torino, 1953.

³ Viusseux U.P. journal - iteneraire de mon voyage en Europe (1814 - 1817) con il carteggio relativo al viaggio. Acura di L.Toni. Firenze, 1998. (Далі посилання подаються у тексті статті лише на сторінки цього видання).

⁴ Viusseux. H Dizionario del Risorgimento nazionale. Milano, 1937. Vol. 4. P. 566 - 568.

⁵ Переписка Михайла Драгоманова з Мелитоном Бачинським 1871 - 1877. Зладив М. Павлик. Львів, 1910. С. 60.

⁶ Sartorio U. Memoria, u enra di U.Stuparich. Trieste, 1949. P. 60.

Андрій Плахонін.

ПІВНІЧНО-ЗАХІДНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В "НУЗХАТ АЛ-МУШТАК" АЛ-ІДРІСІ: СПРОБА ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Історична географія є одним з інструментів наукового джерелознавства. І не тільки тому, що народи, людські спільноти, еволюція яких є предметом дослідження історика, формуються у чітко визначеному географічному ареалі; не тільки тому, що географічні (читай геологічні, кліматологічні тощо) важелі безпосередньо впливають на економічний, демографічний розвиток народів як доіндустріального так і постіндустріального періоду. Писемні джерела мертві без інтерпретації географічних назв і термінів та їх локалізації. Джерелом для історика є "не тільки тексти, але й ландшафт з усіма... слідами минулого, назвами місцевостей, розташуванням доріг, полів, осель"¹.

Для ранньосередньовічного історика, як це ми можемо побачити в "Повісті временних літ", географія дуже часто була однією з складових історичного опису. Історія східних слов'ян змальовується ним як процес їх розселення, як міграція частини східнослов'янських племен "від ляхів". Крізь літописні рядки постійно проступають згадки про Дунай, які підкріплюються наприкінці ХІІ ст. автором "Слова о полку Ігоревім".

В сучасній історичній науці ніхто не заперечує очевидну роль Дунаю та Балкан в історії слов'янства. Автор ставить собі за мету лише звернення до однієї наукової дискусії - проблеми локалізації міста Дисини, згаданого в "Нузхат ал-муштак" ал-Ідрісі.

Вперше цю проблему в вітчизняній науці підняв Ю. Кулаковський² в зв'язку з намаганням залучити свідчення арабського історика до спору щодо локалізації Вічінської єпархії Константинопольського патріархату³. Зазначимо, що майже всі аргументи Ю. Кулаковського проти локалізації В.Томашека (Мачин) застосовуються і досі. З часів Кулаковського підхід до цієї проблеми не змінився. Слідом за Кулаковським для пояснення свідчень одного джерела підключаються, часом беззастережно, інші, навіть такі, що належать до іншої історичної та культурної традиції. Саме В. Томашек і Ф.Брун сформувавши підхід до проблеми, за яким Дисину впевнено ототожнювали з Дичином "Списка городов дальних и ближних" і Вічиною італійських джерел XIV-XV ст.⁴ Ю.Кулаковський припустив змішування географічної кон'юнктури - ал-Ідрісі описав дві Дичини, - на нижньому Дунаї і у Північно-Східній Болгарії⁵. Румунський вчений П.Дьякону, з свого боку, беззаперечно відносить свідчення ал-Ідрісі до Північно-Східної Болгарії⁶. В своїй останній роботі з теми І.Коновалова відмічає, що "основний прийом, який застосовується при локалізації географічних назв, зводиться до нахождения точки на карті, яка найбільш точно відповідає, якщо не всім, то тим чи іншим даним джерела"⁷. Вона вважає, що вирішенню проблеми допоможе комплексний підхід до опису не конкретного географічного пункту, а всього регіону, який його оточує. Застосувавши цей підхід (зауважу, що він використовувався і до неї), І.Коновалова приєднується до числа послідовників В.Томашека⁸. В цій роботі ми спробуємо подолати суперечності тексту не методом порівняння свідчень джерел, а залучаючи до студіювання конкретного історичного джерела елементи методики географічного аналізу.

У другій половині XX ст. проблема Вічини привертала до себе увагу істориків переважно у зв'язку з відомостями

про Балкани в творі ал-Ідрісі "Нузхат ал-муштак"⁹. Цей твір, завершений у 1154 р. на замовлення Рожера II Сицилійського, справді справляє враження географічної енциклопедії. Більша його частина була складена за записами спеціальних емісарів Рожера II і тому недаремно його повна назва "Розваги стомленого в мандрах по областях". Сам ал-Ідрісі, майже п'ятнадцять років не залишаючи Палермо, збирав і систематизував матеріали числених експедицій, співставляючи їх на тлі праць попередників. Таким чином була виготовлена велика карта світу у вигляді срібного диску, яка потім і стала базою для написання "Нузхат ал-муштак"¹⁰. Переклад арабського тексту французькою мовою було виконано в 1836 р. П.Жобером¹¹; саме цим перекладом і користувалися Ю.Кулаковський та Б.Рибаків¹². Але в сучасній науці вже доведено його непридатність для наукового використання¹³. Повний переклад, виданий в Римі в 1970-1978 рр.¹⁴, недоступний для нас, тому в цій статті ми використовуємо сучасний болгарський переклад Б. Недкова¹⁵.

В книзі ал-Ідрісі Вічину згадано в 4-й та 5-й секціях VI клімату. Розбивка на клімати у ал-Ідрісі, на відміну від попередників, є лише механічним слідуванням Птолемею, - тут вони не служать основою для астрономічних обчислень. Дуже часто в творі вони накладаються один на одний, в разі якщо місто згадується в кількох маршрутах. Четверту секцію VI клімату присвячено опису міст Македонії і Фракії. Місто тут фігурує під назвою Дисина, що наближає її до назви річки Голяма-Камчия у Константина Багрянородного¹⁶ та Дичина "Списка містом руським далним и ближним"¹⁷ вміщеного у деяких руських літописних списках XV ст. Наводячи маршрут вниз по Дунаю від Афранісуфа (Бранічево за Недковим)¹⁸, ал-Ідрісі пише: "Від Афранісуфа, спускатися по річці Дану униз, до міста Нукастру займає два дні і половина... Від нього, як і раніше спускатися униз по річці, до міста Бідуни, який стоїть близько від згадуваної річки, займає один день з половиною прискореного руху. Також від міста Бідуни до міста Субест Кастров на схід є один день й половина... Від нього до міста Диристра на схід є один день й половина.. Від

Диристри через степ до міста Барасклафиса на схід є чотири дні. Останнє місто стоїть на одній річці, близько до Хавуза. Від Барасклафиса до міста Дисина на схід чотири дні. Дисина - квітуче місто з обширною округою, з численними обробленими полями й землеробськими культурами. В ньому зберігається багато всякого виду зерна, а ціни на нього такі низькі. Від Дисини до міста Армукастру на південь є два дні... Від Армукастру до міста Барнас... є один день" ¹⁹. В п'ятій секції VI клімату, повертаючись до Балкан, ал-Ідрісі між іншим додає: "Також від міста Агатубуліс до міста Тармисія є один день. Від Тармисія до Дисина на схід є один день. Між містом Дисина і морем є 40 миль. До Дисина наближається зі сходу ріка Дану" ²⁰.

Згадуваний нами Ю.Кулаковський намагався локалізувати Дисину, залучивши до цієї проблеми свідчення візантійських авторів. І дійсно, Константин Багрянородний згадує річку Дичина на узбережжі Болгарії, між Варною і Месемврією, як стоянку купців-русів на шляху до Константинополя ²¹. Вже само-собою ніби напрошується порівняння описів узбережжя Фракії у ал-Ідрісі і Багрянородного. Ал-Ідрісі двічі описує цей маршрут, але, здавалося б, жодного разу не згадує там Дисини чи Дичини. Весь шлях морем від Константинополя поділено ним на відрізки по 25 миль. Лише ділянка від Аймену до Варни дорівнює 50 милям ²². Якщо застосувати й тут поділ на відрізки в 25 миль, то стає зрозумілим, що пропущено гирло річки Голяма-Камчії (Дичини Багрянородного ²³). До того ж, наводячи маршрут походу імператора Алексія I, Анна Комніна теж, здається, пише про Вічину, - Голяму-Камчию, - що фонетично наближено до Дичина Константина Багрянородного ²⁴.

Розвідка Ю.Кулаковського дозволила реконструювати давню назву річки Голяма-Камчія, але, нажаль, не пояснила тексту ал-Ідрісі. В одному з фрагментів в ал-Ідрісі зазначено, що "до Дисина наближається зі сходу ріка Дану" ²⁵. Отже, принаймні в одному з фрагментів тексту йдеться про місто Дисина на Дунаї, яке лежить в 40 милях від моря. Італійські карти XIV ст. також нічого не пояснюють, наводячи декілька варіантів локалізації міста з назвою Ві-

за, Віца, Фіса тощо.

Вітчизняний коментатор ал-Ідрісі І.Коновалова вважає, що в наведених цитатах йдеться про одне місто, - Вічину на Дунаї, хоч і визнає присутність в тексті внутрішніх протиріч ²⁶. Пояснити їх без розуміння методу формування тексту "Нузхат ал-муштак" означає приєднатися до більш ніж сторічної наукової дискусії без надії на отримання істини. Спробуємо запропонувати дещо інший підхід до проблеми.

Книгу було написано на базі раніше складеного дискукарти ²⁷, яка доповнювалася записами емісарів Рожера II. На карті течія Дунаю має широтний напрямок від Бідуні (Відін), а в районі гирла повертає на південь. Отож і виходило, що "між містом Барнас (Варна) й Армукастру є 25 миль. Від Армукастру до річки Дану є 3 милі" ²⁸. Для ал-Ідрісі дельта Дунаю була лише на 28 миль на північ від Варни. Отже і всі пункти згадані в Добруджі і на Нижньому Дунаї для нього відповідно зміщувалися. Таким чином, Дичина на Дунаї та Дичина на Камчії в уяві ал-Ідрісі були географічно максимально наближені одна до одної, а тому і були ототоженні самим автором як одне місто. Цього не відбулося у випадку з Великим Преславом і Переяславцем на Дунаї лише тому що в джерелах вони мали відмінні назви (Мігалі Барасклафа і Барасклафа відповідно). Але ал-Ідрісі все ж таки плутає їх. В тексті, на що досі не звертали увагу, є два описи річки Голяма-Камчія (р.Вічина Анни Комніної ²⁹): "Шлях від міста Барнас до Константинії по суші. Від Барнасу на захід до міста Батарні на суші є 30 миль, які дорівнюють одному дню... Між Батарні й Бурфанту знаходиться одна річка, яка тече від Барасклафи й прямує на південь, поки не впадає у море. Від міста Бурфанту до міста Мігалі Барасклафа є один день... Близько до нього тече одна річка, "срено голяма" ³⁰. Як зрозуміло, річка, що тече на південь від Переяславця, та річка біля Великого Преслава, - це все та ж Голяма-Камчія. Отже, ал-Ідрісі або просто переплутав ці два міста співставляючи кілька джерел, або містить їх поряд, а тому і може довільно змішувати окремі відомості про них. Цей приклад добре ілюструє, що для ал-Ідрісі всі географічні об'єкти Північно-Східної Фракії (зокрема його обидві Барасклафи та Дичина) пов'язані саме з землями навколо Барнас-Варни.

Якщо звернутися до карти ал-Ідрісі ³¹ яку наведено в Софійському та Парижському рукописах ³², то ми побачимо, що обидві Барасклафи вміщено на річці, що ототожнюється з Голямою-Камчією (Дичиною), а саме місто Вічина вказано на північ від неї, на пів-дорозі до Дунаю (а, отже, посередині між дунайською Дисиною і річкою Дичина), що можна сприйняти лише як спробу переписчика позбутися суперечностей тексту і віднайти компроміс між двома типами свідчень про Дисину. Таким же чином вирішується суперечність тексту щодо річки, яка протікає повз обидві Барасклафи. Зважаючи на відмінність назв, складач карти просто розміщує Великий Преслав і Переяславець поруч, на одній річці, хоч останній і знаходився в гирлі Дунаю ³³. І дійсно, лише карта пояснює маршрут до Дисини від Доростола на схід, через степи. На сучасній карті шлях мандрівника було б зорієнтовано на північний, або південний схід (відповідно до Дунаю, або до Камчії). Лише на карті ал-Ідрісі ми знаходимо безпосередньо східний варіант руху. Лише карта середньовічного географа пояснює чому Дунай підходить зі сходу до Дисини ³⁴. Якщо слідувати локалізації Б.Недкова, - Мачин, - то Дунай мав би протікати з заходу; в разі розміщення в гирлі Дунаю, то з півночі, північного сходу. Лише звернувшись до карти, ми знаходимо, що в районі гирла широтний напрямок течії Дунаю змінюється на меридіональний. Дисину розміщено на захід від нього, а, отже, суперечності тексту для сучасника створення карти було подолано.

Наше дослідження карти дозволяє зробити ще один висновок. Хоч карти, прикладені до текстів рукописів і були, скоріш за все, виготовлені пізніше написання "Нузхат ал-муштак", в основу тексту покладено карту, на якій звірялися і співставлялися свідчення мандрівників. Лише такий висновок дозволяє пояснити деякі протиріччя в тексті.

Спираючись на наведену вище гіпотезу ми тепер можемо переглянути висновки щодо свідчень ал-Ідрісі про Дичину. Специфіка зображення арабським географом земель на Нижньому Дунаї не дозволяє будь-кому робити остаточні висновки щодо одного з двох основних варіантів локалізації Дичини. Ми можемо лише констатувати

той факт, що відомості ал-Ідрісі не заперечують можливість існування двох Дичин, в його творі описується ріка Голяма-Камчия, яка за тих часів носила назву Дичина. Наше припущення дозволяє пояснити суперечності відомостей про східне узбережжя Фракії в 5-й секції VI клімату і дещо усунути їх.

Повертаючись до питання про дунайську Вічину, слід охарактеризувати її роль в зв'язках Київської Русі з Візантією та балканськими народами. Константин Багрянородний в своєму нарисі про шлях купців русів в Константинополь зазначає: "Від Селини же вони не бояться нікого, але, вступив в землю Болгарії, входять в гирло Дунаю" ³⁵. Г.Літаврін зазначав, що на початку правління Ольги було укладено угоду Русі з Болгарією ³⁶, а зупинки руських караванів служили для міждержавної торгівлі, що підтверджують і археологічні данні ³⁷. Недаремно Переяславець на Дунаї стає згодом столицею Святослава, а літописець XI ст. напише: "яко ту вся блага сходятся: от Грек злато, поволоки, вина и овощеве разноличныя, из Чех же, из Угор сребро и комони, из Руси же скоро и воск, мед и челядь" ³⁸. В.Перхавко справедливо зазначає, що літописець зображує тут торгівельну кон'юктуру XI ст. ³⁹. Під 1043 р., згадуючи про похід Володимира Ярославича на Константинополь, літописець пише: "И поиде Володимеръ в лодыях, и придоша в Дунай, и поидоша к Цесарюграду" ⁴⁰. Отже, гирло Дунаю весь цей час залишається в полі зору русів, що підтвержують для кінця XI-XII ст. згадувані нами свідчення Іпатіївського літопису під 1116, 1160, 1162 рр. Неодноразово ця далека окраїна імперії надається імператорами у володіння руським князям. Згадка міста Дцин (без сумніву Дичина) пов'язується літописцем з берладниками, які переховувались на Дунаї після вдалого нападу на Олешня ⁴¹. М.Котляр тісно пов'язує місця розселення бродників та берладників з Дунайським пониззям ⁴². Дельта Дунаю, незалежна від влади Галицьких князів ⁴³, стає містом де переховуються "вигонци Галичкыя", згадувані літописом під Калкою, інший волелюбний елемент. І досі відкритим залишається питання про зв'язок бродників з козацтвом ⁴⁴. Проте це питання лежить вже за межами нашої статті. Одним з їх центрів тут був Галич ⁴⁵

лий на Дунаї, згадуваний в грамоті князя Івана Ростиславича Берладника месемврійським купцям⁴⁵.

Попри небезпідставні сумніви щодо походження цього документа⁴⁶, сама постановка питання про руські міста на Дунаї, - Києвець, Переяславець, малий Галич, Доростол, Дичину, - як про значні торгівельні центри на Балканах, не викликає заперечень. Про роль Вічини в генуезській торгівлі кінця XIII ст. свідчать нотаріальні акти Пери і Кафи 1281, 1289-1290 рр.⁴⁷ Її доля у всій чорноморській торгівлі Генуї в 1281 р. складала 20 відсотків. Імпортувалися переважно тканини, вивозився хліб. - Згадаємо тут основну характеристику Дичини XII ст. ал-Ідрісі: "В ньому зберігається багато всякого виду зерна, чому й ціни на нього такі низькі"⁴⁸. В Вічині існувала значна колонія іноземних купців, відкрито було і консульство Генуї. Розквіт цього міста в цей час був зумовлений тим, що неподалік від неї містилася одна з столиць Ногая, - Ісакча. Складний етнічний склад населення цих земель з незначною перевагою тюркомовних елементів відмічають численні джерела⁴⁹. Але вже в наступному XIV ст. Вічина поступово занепадає, поступаючись своїм значенням Армукастру та Монкастро (Білгороду). Згадка її серед руських міст на Дунаї в "Списке містом руським далним и ближним"⁵⁰, - лише автоматична компіляція з попередніх літописних списків. Як показав М.Тихомиров, - вже у XIV ст. шлях паломників до Константинополя пролягав лише до Білгорода, звідки вони відправлялися морем не заходячи у порти, свідомо обминаючи зону генуезської колонізації⁵¹. В цей період уява про дунайські міста поступово розвивається, що зумовлюється турецькою навалою. І вже в 1485 р. псковський книжник, описуючи похід проти турків валашського воеводи Стефана, пише, що союзники, ідучи сухоходом до Царьграда перейшли Дунай "і не веми, что будет по сих"⁵².

¹ Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей 1991. М., 1992. С. 51.

² Кулаковский Ю. Где находилась вичинская епархия кон-

стантинопольского патриархата. Б. м. 1897. Кулаковский Ю. Еще к вопросу о Вичине // Византийский временник. 1898. Т.5, Вып. 3.

³ Кулаковский Ю. Еще к вопросу о Вичине... С. 1-22

⁴ Tomaschek W. Zur Kunde der Hamus-Halbinsel, II: Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen, des Arabes Idrisi. - Sitzungsberichte der philosophisch - historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1887. С 1. Bd. 113. № 1.S. 302-303, 323; Брун Ф.К. О поселениях итальянских в Газарии: топографические и исторические заметки // Труды I Археологического съезда в Москве в 1869 г. М., 1871. Т.2. С. 366.

⁵ Кулаковский Ю. Вказ. праця. С. 396.

⁶ Diaconu P. Despre localizarea Vicinei // Pontica, 1971. Т. 3. S. 275-294.

⁷ Коновалова И.Г. Восточная Европа в сочинении ал-Идриси. М., 1999. С.154.

⁸ Там само. С. 160.

⁹ Кендерова С. Т. Современное состояние изучения труда ал-Идриси "Нузхат ал-Муштак фи-Хтирак ал-Афак" // Материалы VI науч. конф. болгар. аспирантов, обучающихся в СССР. М., 1983. Ч. 1. С. 351-366; Ї ж: Сведения ал-Идриси о Балканах и их источники: Автореф. дис... канд. ист. наук. Л., 1986. С.351-366

¹⁰ Крачковский И. Ю. Арабская географическая литература // Сочинения. М., 1957. Т. 4.

¹¹ La Geographie d'Edrisi traduite de l'arabe en francais d'apres deux manuscrits de la bibliotheque du roi et accompagnie de notes par. Amedee Jaubert. Т. I-II. Paris, 1836-1840.

¹² Рыбаков Б.А. Русские земли по карте Идриси. 1154 год // КСИИМК. 1952. Вып. 43. С.3-44.

¹³ Коновалова И.Г. Арабские источники XII-XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // Древнейшие государства на территории СССР (далі - ДГ) 1990. М., 1991. С. 6.

¹⁴ Al-Idrisi. Opus geographicum sive "Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare studeant". Neapoli; Romae, 1970-1984. Fasc. I-IX.

¹⁵ Недков Б. Болгария и съседните ѝ земи през XII век според Идриси. София, 1960.

¹⁶ Константин Багрянородный. Об управлении империей. М. 1991. С. 50/51.

¹⁷ Тихомиров М. Н. "Список городов дальних и ближних" // Русское летописание. М, 1979. С. 94.

¹⁸ Недков Б. Вказ. праця. С. 79.

¹⁹ Там само. С. 78-81.

²⁰ Там само. С. 104-105.

- 21 Константин Багрянородный. Вказ. праця. М., 1991. С. 50/51.
- 22 Недков Б. Вказ. праця. С. 78-79, 98-99.
- 23 Константин Багрянородный. Вказ. праця. С. 329.
- 24 Анна Комнина. Алексиада. М. 1965. С.207.
- 25 Недков Б. Вказ. праця. С. 104-105
- 26 Коновалова И.Г. Арабские источники XII-XIV вв. ... С. 45
- 27 Коновалова И.Г. Арабские источники XII-XIV вв... С. 28
- 28 Недков Б. Вказ. праця. С. 98-99
- 29 Анна Комнина. Вказ. праця. С. 528-529.
- 30 Недков Б. Вказ. праця. С. 80-81
- 31 Наведено основні публікації карт ал-Идрісі: *Geographie du moyen age edite par Joachim Lelewel: Atlas compose de cinquante planches gravees par l'auteur. Bruxelles, 1850; Miller K. Mappa arabicae: Arabsche Welt- und Landerkarten. Bd. I-IV. Stuttgart, 1926-1927; Кендерова С., Бешевлиев Б. Балканский полуостров изображен в картите на ал-Идриси: Палеографско и сториико-географско изследоване. София, 1990. Ч. 1.*
- 32 Див. додаток до: Недков Б. Болгария и съседните ѝ земи...
- 33 Перхавко В. Б. Летописный Переяславец на Дунае // ДГ. 1992-1993. М., 1995.
- 34 Недков Б. Вказ. праця. С. 104/105
- 35 Константин Багрянородный. Об управлении империей. М., 1991. С. 50/51
- 36 Литаврин Г.Г. Древняя Русь, Болгария, Византия IX-Xвв. // IX Международный съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. М., 1983. С. 73-74
- 37 История на България. София, 1981. Т. 2. С. 349-350
- 38 Полное собрание русских летописей (далі -ПСРЛ). М., 1965. Т. 17. Стб. 67.
- 39 Перхавко В. Б. Вказ. праця. С. 176
- 40 Повесть Временных лет. М.-Л., 1950. Т.1. С.103.
- 41 ПСРЛ. М., 1998. Т. 2. Стб. 505.
- 42 Котляр М. Ф. Русь на Дунаї // Український історичний журнал (далі - УІЖ). К., 1966. № 2. С. 19; Його ж.: Хто такі бродники? (До проблеми виникнення українського козацтва) // УІЖ. К., 1969. № 8. С. 95-101; Його ж.: Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. К., 1985. С. 98-105.
- 43 Котляр М. Ф. Формирование территории... С. 105
- 44 Котляр М. Ф. Хто такі бродники?... С. 100.
- 45 Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжеские города, один в Угорско-Словацкой области, а другой по сю сторону Кар-

пат над Днестром, или нет? // Научный сборник, издаваемый Литературным обществом Галицкорусской магицы. Львов, 1865. Вып. 1. С. 37-38.

46 Котляр М. Ф. Формирование территории... С.100; Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 81-83; Соболевский А. И. Грамота князя Ивана Берладника 1134 г. // Труды VIII Археологического съезда в Москве. М., 1895. Т. 2. С. 173-174.

47 Коновалова И.Г. Итальянские купцы в Северо-Западном Причерноморье в XIII в. // ДГ. 1987. М., 1989. С. 301-309.

48 Недков Б. Вказ. праця. С. 78/79

49 Коновалова И.Г. Арабские источники XII-XIV вв. ... С.103.

50 Тихомиров М. Н. "Список городов дальних и ближних" // Русское летописание. М, 1979. С.94.

51 Тихомиров М. Н. Пути из России в Византию в XIV-XV вв. // Византийские очерки. М., 1961. С.3-33.

52 Псковские летописи. М., 1935. Вып. 2. С. 65-67.